

MIRZO KENJABEK SHE'RLARIDA KO'CHIMLARNING LINGVOPOETIK TAHLILI

Umarova Dilobar

O'zbek filologiyasi fakulteti

Amaliy filologiya yo'nalishi 4-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20562255>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada iste'dodli o'zbek shoiri Mirzo Kenjabek she'riyatining lingvopoetik xususiyatlari, xususan, "Munojot" va "Quyoshga qaragan uy" she'riy to'plamlari misolida ko'chimlarning (metafora, sinekdoxa, metonimiya, jonlantirish) badiiy-estetik vazifalari tadqiq etilgan. Maqolada shoir she'rlarida qo'llangan ko'chimlarning semantik tabiati, obrazlilik yaratishdagi o'rni va muallif individual uslubiga xos lingvopoetik xususiyatlari tizimli ravishda tahlilga tortilgan. Ular orqali Mirzo Kenjabek she'riyatida tabiat, inson qalbi va koinot o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi chuqur falsafiy mazmunning yuzaga kelishi lingvokognitiv nuqtai nazardan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, ko'chimlar, metafora, sinekdoxa, metonimiya, jonlantirish, Mirzo Kenjabek, badiiy diskurs, poetik obraz, individual uslub.

Abstract. This scientific article examines the linguopoetic features of the Uzbek poet Mirzo Kenjabek's poetry, specifically analyzing the artistic and aesthetic functions of tropes (metaphor, synecdoche, metonymy, personification) through examples from his poetry collections "Munojot" (Supplication) and "Quyoshga qaragan uy" (The House Facing the Sun).

The article systematically analyzes the semantic nature of tropes used in the poet's verses, their role in creating imagery, and the linguopoetic characteristics specific to the author's individual style. The deep philosophical meaning that emerges through the relationship between nature, the human soul, and the cosmos in Mirzo Kenjabek's poetry is revealed from a linguistic-cognitive perspective.

Keywords: linguopoetics, tropes, metaphor, synecdoche, metonymy, personification, Mirzo Kenjabek, artistic discourse, poetic image, individual style.

Аннотация. В данной научной статье исследуются лингвопоэтические особенности поэзии талантливого узбекского поэта Мирзо Кенжабека, в частности художественно-эстетические функции тропов (метафора, синекдоха, метонимия, олицетворение) на примере поэтических сборников «Муножот» (Мольба) и «Quyoshga qaragan uy» (Дом, обращённый к солнцу). В статье систематически анализируются семантическая природа тропов в стихах поэта, их роль в создании образности и лингвопоэтические особенности, характерные для индивидуального стиля автора. С лингвокогнитивной точки зрения раскрывается глубокий философский смысл, возникающий через взаимосвязь природы, человеческой души и космоса в поэзии Мирзо Кенжабека.

Ключевые слова: лингвопоэтика, тропы, метафора, синекдоха, метонимия, олицетворение, Мирзо Кенжабек, художественный дискурс, поэтический образ, индивидуальный стиль.

Kirish

Badiiy matn muloqot vositasi bo'lishdan tashqari, muallif dunyoqarashi, estetik ideali va lisoniy mahoratini yuksak darajada namoyon etuvchi murakkab ijodiy mahsuldir.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida o'ziga xos poetik maktab yaratgan ijodkorlardan biri Mirzo Kenjabek hisoblanadi. Shoir she'rlarining asosiy xususiyati uning lisoniy vositalardan — ayniqsa, ko'chimlardan — g'oyat nozik va mahoratli foydalanishida yaqqol ko'rinadi.

Mirzo Kenjabekning "Munojot" va "Quyoshga qaragan uy" she'riy to'plamlari o'zbek lingvopoetikasi hamda stilistikasi uchun boy manba bo'lib xizmat qiladi. Ushbu matnlarda qo'llangan ko'chimlar — metafora, sinekdoxa, metonimiya, jonlantirish — shunchaki badiiy bezak emas, balki inson qalbi, tabiat va koinot o'rtasidagi falsafiy munosabatlarni ifodalovchi asosiy lisoniy vositalardir. Ushbu maqolada shoir asarlarida faol qo'llangan ko'chimlarni kontekstual ma'nolari va badiiy-estetik funksiyalari nuqtai nazaridan tahlil qilish maqsad qilingan.

Metaforalarning lingvopoetik tahlili

Ma'lumki, so'zlar o'z ma'nosidan tashqari ko'chma ma'noni ham anglatadi. Ko'chma ma'noda qo'llanganda predmet va hodisalarni atabgina qolmay, ularni tasvirlash vazifasini ham bajaradi. Mirzo Kenjabek she'riyatida metafora eng ko'p qo'llaniladigan ko'chim turi hisoblanib, shoirning individual uslubini belgilovchi asosiy lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Shoirning tabiatni insoniy his-tuyg'ular orqali tasvirlaydigan metaforalariga e'tibor qaratsak:

Gullar oqshom chog'ida

Uyga tolar emishlar.

Quyosh botgan tarafga

Qarab qolar emishlar.

Ushbu misralarda "gullar oqshom chog'ida o'yga tolar emishlar" metaforasi orqali insonga xos intellektual va ruhiy holat — o'yga tolsh — gullarga ko'chirilgan. Lirik qahramonning chuqur o'ychan dunyosi tabiatga singdirilgan. Bu metafora Mirzo Kenjabek she'riyatiga xos bo'lgan asosiy uslubiy xususiyat — inson ruhiyati bilan tabiatning uyg'unligini ifodalashni namoyon etadi.

Keyingi misralarda esa yanada chuqur psixologik metafora kuzatiladi:

Faqatgina atirgul,

Sog'inch dog'lab ko'ksini,

Quyoshi ketgan yo'ldan

Olmas emish ko'zini.

"Sog'inch dog'lab ko'ksini" birikmasi matnning eng ta'sirchan metaforik birligini tashkil etadi. Bu yerda mavhum tushuncha bo'lgan sog'inch moddiylashtirilib, "dog'lovchi" (kuydiruvchi) subyekt sifatida olingan. Sog'inchning kuydirishi — ayriliqdagi lirik qahramon va atirgulning ichki iztirobining naqadar chuqur va jismonan og'riqli ekanini ifodalovchi chuqur metaforik birlikadir. Lingvopoetik jihatdan ushbu metafora mavhum his-tuyg'uni jismoniy og'riq sathiga ko'tarib, o'quvchida kuchli hissiy ta'sir uyg'otadi.

Shoir kosmik va global miqyosga ega metaforalardan ham mahorat bilan foydalanadi:

Hayot — kulgi?! Tomosha?! Yo'q, yo'q!

Kulmasa Yer, yuragim kulmas.

Talabaman... Bu kun qo'shig'in

Bu kunlarda tugatib bo'lmas.

"Kulmasa Yer, yuragim kulmas" misrasida insonga xos jismoniy-ruhiy holat — "kulish" — jonsiz makon Yerga (ona tuprog'ga) jonlantirish orqali ko'chirilmoqda.

Bu Mirzo Kenjabek ijodiga xos bo'lgan global fikrlash va shaxsiy baxtni Vatan, el-yurt tinchligi bilan uzviy bog'lash tuyg'usining lisoniy in'ikosidir. Metaforaning miqyosi she'rga falsafiy teranlik baxsh etadi.

Sinekdoxa va metonimiyaning badiiy vazifalari

Sinekdoxa asosida ma'no ko'chish Mirzo Kenjabek she'rlarida muhim stilistik vazifa bajaradi. Qism orqali butunni anglatish usuli muallif badiiy tafakkurining o'ziga xos xususiyati sifatida namoyon bo'ladi:

Hanuz g'amgin ko'zga beparvo

Paxtazorda askiyalar sho'x.

Shoir bu yerda "g'amgin ko'z" birikmasi ostida butun bir og'ir hayotiy sharoitda, zahmatli mehnat ostida qolgan insonlarni (millatni) nazarda tutgan. Sinekdoxa asosida — qism (ko'z) orqali butunni (millatni) anglatish — ma'no ko'chgan. Bu lingvopoetik usul orqali shoir katta ijtimoiy mazmunni ixcham va ta'sirchan tarzda ifodalagan.

Metonimiya Mirzo Kenjabek she'riyatida ham muhim o'rin egallaydi. Muallif nomi orqali asarga ishoralash uslubi shoirning sevimli metonimik ko'chim turi hisoblanadi:

Tinglab, tushdim titroqqa

Abu Rayhon naqlini:

Azm etibdir ko'rmoqqa

Yumaloq Yer shaklini.

"Abu Rayhon naqlini tinglash" iborasida Abu Rayhon Beruniyning shaxsi emas, balki u yozgan ilmiy asarlar, uning Yer tuzilishi haqida ilgari surgan nazariyalari va yozma merosi nazarda tutilmoqda. Muallif nomi orqali asarga ishora qilish — metonimiyaning klassik namunasi. Bu ko'chim she'rga ilmiy-tarixiy qatlam baxsh etib, lirik kahramon qalbida uyg'otiladigan ruhiy larzani yanada kuchaytiradi.

Jonlantirish (tashxis) ko'chiminining lingvopoetik xususiyatlari

Jonlantirish ko'chimi Mirzo Kenjabek she'riyatida eng keng qo'llaniladigan usullardan biri bo'lib, tabiat va jonsiz narsalarga insonga xos xususiyatlar ko'chiriladi. Bu jarayon shoir she'rlariga o'ziga xos ruhiy chuqurlik va ta'sirchanlik baxsh etadi:

Shahring tuni porloq, tonglar qip-qizil,

Avtolar Yer dardin sudrab guvlagan.

Ushbu misrada ikki qavatli jonlantirish mavjud: birinchidan, Yerning dardi bor deb qaraladi (Yer odamlashtiriladi).

Ikkinchidan, shahar ko'chalaridagi avtomobillar butun boshli zaminning anduhini orqalab, qiynalib ketayotgan va g'o'ldirayo tgan tirik mavjudot kabi tasvirlanadi.

Bu lingvopoetik usul matnda urbanizatsiyaga nisbatan fojiali kayfiyatni nihoyatda ta'sirchan ifodalaydi.

Shoir jonlantirishning yanada nozik variantlarini ham qo'llaydi:

Daraxtlar guvohdir telbaliklarga.

Gullarga ko'chadi shafaqlar rangi.

Daraxtlarga insonga xos bo'lgan guvohlik berish (ko'rib, eslab qolish) xususiyati ko'chirilgan. Lirik qahramonning o'tmishdagi shirin va aqldan ozdirar darajadagi go'zal xotiralarini faqatgina tabiat (daraxtlar) o'zida saqlab qolganini ko'rsatadi. Bu jonlantirish she'rga tabiat va inson xotirasi o'rtasidagi azaliy bog'liqlik falsafasini singdiradi.

Ko'chimlarning mavzuviy-semantik tasnifi

Ko'chim turi	Misol (she'rdan)	Lingvopoetik vazifasi
Metafora	<i>Sog 'inch dog 'lab ko'ksini</i>	Mavhum his-tuyg'uni jismoniy og'riq sathiga ko'tarish, emotsional ta'sirni kuchaytirish.
Jonlantirish	<i>Avtolar Yer dardin sudrab guvlagan</i>	Jonsiz narsalarga ruhiy hayot baxsh etish; ijtimoiy fojiani tabiat orqali ifodalash.
Sinekdoxa	<i>G'amgin ko'zga beparvo</i>	Qism (ko'z) orqali butunni (millatni) anglatish; katta ijtimoiy mazmunga ixchamlik.
Metonimiya	<i>Abu Rayhon naqlini tinglash</i>	Muallif nomi orqali asarini anglatish; ilmiy-tarixiy qatlamni she'rga singdirish.
Yashirin o'xshatish	<i>Chap yonimda parchagina cho'g'</i>	Yurakni "cho'g'" orqali tasvirlash; his-tuyg'uning oloviy tabiatini ifodalash.

Xulosa

Mirzo Kenjabek she'riyatida qo'llangan ko'chimlar o'zbek tilining boy leksik-semantik imkoniyatlarini ko'rsatish bilan birga, shoir individual uslubining asosiy tarkibiy qismi ekanligini isbotlaydi. Muallif "Munajat" va "Quyoshga qaragan uy" to'plamlarida ko'chimlarning barcha turlaridan — metafora, sinekdoxa, metonimiya, jonlantirish — mahorat bilan foydalanib, she'rlariga filosofik teranlik, emotsional ta'sirchanlik va milliy-ma'naviy mazmun baxsh etadi.

Lingvopoetik tahlil shuni ko'rsatadiki, Mirzo Kenjabek ko'chimlarni shunchaki badiiy bezak yoki uslubiy vosita sifatida emas, balki inson qalbi, tabiat va koinot o'rtasidagi falsafiy munosabatlarni ifodalashning asosiy lisoniy mexanizmi sifatida qo'llaydi. Tabiatning insonlashtirilishi, mavhum tuyg'ularning moddiy obraz orqali ko'rsatilishi va koinot miqyosidagi metaforalar shoirning poetik tafakkur tarzi va lingvokognitiv dunyosining o'ziga xos in'ikiosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kenjabek, Mirzo. Munajat: she'rlar. – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2002.
2. Kenjabek, Mirzo. Quyoshga qaragan uy: she'rlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010.
3. Yo'ldoshev, Marufjon. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
4. Xo'jamberdiyeva, G.Z. Saida Zunnunova she'riyati lingvopoetikasi. – Qo'qon, 2023.
5. Shomaqsudov, A., Rasulov, I., Qo'ng'urov, R., Rustamov, H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: "O'qituvchi", 1983.
6. Nurmonov, A. Tilshunoslikning adabiyot bilan munosabati / Tanlangan asarlar. 3 jildlik. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. Vinogradov, V.V. Yazyk xudojestvennogo proizvedeniya // Voprosy yazykoznaniya. – Moskva, 1954. – №5.
8. To'rabekova, H. Mirzo Kenjabek she'riyatida imon, e'tiqod konseptlarining voqelanish usullari. – Termiz davlat universiteti, 2024. DOI: 10.5281/zenodo.14638514.